

VREDNOSNI CILJEVI KAO ČINIOCI POLITIČKIH STAVOVA I MNENJA MLADIH¹

Value Goals as Factors of Youth Political Attitudes and Opinions

ABSTRACT *The paper aims at establishing the relation between the degree of acceptance and preferences of relatively general personal and social goals (18 of each) and attitudes toward a set of politically relevant issues. The sample consisted of 243 18-year-old high school students. The resulting correlations between goals and attitudes are shown to be slight to moderate. Socially and politically relevant attitudes are connected more strongly with preferred social than personal goals. Two opposite groups of values (goals) have been found – conditionally speaking, modernism and traditionalism. They correlate positively or negatively with a number of attitudes, social identifications, trust in institutions and readiness for activism. This tendency has been confirmed by canonical correlation analysis.*

KEY WORDS *attitudes, values, goals, youth, political*

APSTRAKT *Predmet ovog istraživanja je utvrđivanje odnosa između stepena prihvatanja i preferencija relativno uopštenih ličnih i društvenih ciljeva (kojih je bilo po 18) i stavova prema nizu politički relevantnih pitanja. Uzorak je činilo 243 osamnestogodišnjih učenika. Utvrđeno je da se korelacije između vrednosnih ciljeva i stavova u najvećem broju slučajeva kreću od blagih do umerenih, pri čemu su preferirani društveni ciljevi u većoj meri nego lični povezani sa društveno i politički relevantnim stavovima. Izdvojile su se dve suprotstavljene grupe vrednosti (ciljeva), uslovno modernističke i tradicionalističke, koje koreliraju u pozitivnom odnosno negativnom smislu sa nizom stavova, socijalnih identifikacija, poverenja prema institucijama i spremnosti za aktivnosti. Ova tendencija je potvrđena i kanoničkom korelacionom analizom.*

KLJUČNE REČI *stavovi, vrednosti, ciljevi, mladi, politički*

¹ Ovaj članak je nastao tokom rada na projektu Psihološki problemi u kontekstu društvenih promena Instituta za psihologiju, zahvaljujući podršci Ministarstva nauke Republike Srbije

Teorijski uvod

Otkada je Terston (Thurstone, 1928) konstruisao prvu skalu za merenje stavova, a ubrzo potom (početkom četvrte decenije prošlog veka) i Likert (Likert, 1932) svoj tip skale, ispitivanje stavova je postalo, kako kažu neki psiholozi, velika američka industrija. Već odavno važi to i za Evropu, a danas bismo mogli reći i za ceo svet. Izrađen je ogroman broj skala i ispitan bezbroj stavova jer svaki pojedinac i u svakoj kulturi formira stavove prema velikom broju objekata (ako pojam objekta stava shvatimo vrlo široko). Ali, od samog početka istraživači u socijalnoj psihologiji su počeli da se interesuju i za strukture stavova, odnosno za pitanje da li se mnogi specifični stavovi mogu svesti na manji broj osnovnih, opštih, koji se mogu shvatiti kao izvor specifičnih, ili bar kao stožer oko kojeg se ovi okupljaju. Tako je već 1939, na osnovu 10 Terstonovih skala i uz pomoć faktorske analize, Ferguson (Ferguson, 1939) izolovao tri faktora, koje je nazvao bazičnim stavovima: religioznost, humanitarnost i nacionalizam. Pomoću ovih stavova mogu se objasniti mnogi specifični – npr. stav prema cenzuri, smrtnoj kazni, crkvi, kontroli rađanja, komunizmu. Sličan, ali ambiciozniji pokušaj je Gilfordov (Guilford, 1959), koji na osnovu faktorske analize svojih i istraživanja drugih autora dolazi do ne sasvim ubedljivog zaključka da se svi socijalni stavovi mogu svesti na pet bipolarnih dimenzija: a) liberalizam – konzervativnost, b) religioznost – areligioznost, c) humanitarizam – nehumanitarizam, d) nacionalizam – internacionalizam, e) evolucionizam – revolucionarnost. Te osnovne dimenzije do kojih su došli Ferguson i Gilford, a u raznim varijacijama i drugi autori, nazivaju se često i opštim stavovima, ali danas se češće upotrebljavaju pojmovi ideologije i vrednosne orijentacije.

Kada je reč o ideologijama, pažnju istraživača i analitičara je privlačila dimenzija liberalizam – konzervativizam, odnosno radikalizam – konzervativizam. Poznati engleski psiholog Ajzenk (Eysenck, 1954) tvrdio je da se svi politički stavovi mogu svesti na dimenziju radikalizam – konzervativizam (R-faktor). Kada se ta dimenzija ukrsti sa nezavisnom dimenzijom temperamenta projektovanog na društvene pojave (T-faktor) dobije se koordinantni sistem u koji se mogu smestiti tipične pristalice svih stranaka (Ajzenk je, pre svega, imao na umu situaciju u Velikoj Britaniji). Ovim modelom se prikazuje odnos između sistema stavova (ideologija), karakteristika ličnosti i političkog ponašanja.²

Bavljenje strukturama stavova i njihovom psihološkom uslovljenošću otvorilo je i pitanje odnosa vrednosti i stavova. U početku gotovo proskribovan pojam (jer se smatralo da psihologija kao empirijska nauka ne treba da se bavi vrednostima),

² No, pre Ajzenka, povezanošću dubljih karakteristika ličnosti i socijalnih stavova bavili su se Adorno i saradnici u čuvenom delu *Autoritarna ličnost* (Adorno et al., 1950) koje je nastalo kao rezultat proučavanja sindroma autoritarne ličnosti i sindroma stavova koji su nazvali antidemokratska orijentacija. Ova studija je podstakla kritike, ali i nova istraživanja (sa konceptualnim i drugim varijacijama) problema odnosa dubljih slojeva ličnosti i stavova, osobito predrasuda.

vrednosti su postepeno postale predmet empirijskog proučavanja u socijalnoj psihologiji. Iako se, kako smo videli, već u prvim istraživanjima strukture stavova vrednosti mogu naslutiti u pojmovima bazičnih i opštih stavova i ideološkim orijentacijama, eksplicitno se veza vrednosti i stavova empirijski ispituje kasnije. Tako je Smit (Smith, 1947, 1949) ustanovio da ispitanici (Amerikanci) koji na otvorenom pitanju šta im je najvažnije u životu pominju slobodu, češće u posebnom intervjuu, kada obrazlažu svoj negativan stav prema Sovjetskom Savezu, navode uverenje da u ovoj zemlji nema dovoljno slobode. Vrednost, dakle, određuje koji će opaženi aspekt objekta imati najveći značaj za formiranje stava prema celom objektu. U ovoj oblasti je značajna studija Rozenberga (Rosenberg, 1956). On najpre ispituje stepen privlačnosti (odnosno odbojnosti) 35 ciljeva koji se mogu tretirati kao vrednosti (npr. interesantan posao, siguran prihod, jednaka prava za sve), potom u kojoj meri bi sloboda rada Komunističke partije doprinela, odnosno otežala, ostvarivanje svakog od tih ciljeva. Konačno, ispituje i stav prema davanju slobode Komunističkoj partiji za javni rad. Potom korelira algebarski zbir proizvoda privlačnosti ciljeva i ocene mogućnosti njihove realizacije sa ispitivanim stavom. Ovim prilično složenim postupkom dolazi do zaključka da stav (shvaćen kao relativno stabilna afektivna reakcija prema objektu) ima instrumentalni značaj za realizaciju vrednosti.³ Na osnovu ove studije Rozenberg postulira svoju kognitivno-afektivnu teoriju stavova. Ona liči na Kacovu (Katz, 1960) funkcionalnu teoriju, prema kojoj postoje četiri funkcije, a time i vrste stavova. Jedna od njih je izražavanje vrednosti pojedinca, mada se može postaviti pitanje da li se i iza nekih drugih stavova (npr. s utilitarnom funkcijom) nalaze određene vrednosti.

Neki autori su posebno naglašavali značaj proučavanja vrednosti za razumevanje stavova. U svom inaugurativnom govoru pri preuzimanju uloge predsednika Američke asocijacije psihologa, Rokič (Rokeach, 1968) je naveo argumente (zapravo pretpostavke) zbog čega bi veću pažnju trebalo posvetiti proučavanju vrednosti: vrednosti su opštije od stavova i uslovljavaju stavove, pa se manjim brojem vrednosti može objasniti širi krug stavova i ponašanja, izazivanjem promena u vrednosnom sistemu može se promeniti čitav niz stavova, itd. Sam Rokič je već u tom trenutku vršio istraživanja na način koji nije bez određenih slabosti (videti: Kuzmanović & Petrović, 2007). On pripada onom krugu autora koji vrednosti vezuju za ideje o poželjnom (poželjnim opštim načinima ponašanja i ciljnim stanjima egzistencije), dakle za shvatanja koja evaluativnu komponentu vide kao centralnu i vrednosti posmatraju kao opštije kategorije od stavova. Mi takođe pojam vrednosti vezujemo za uopštene ideje ili shvatanja o poželjnom – poželjnim ciljevima, stanjima, odnosima, načinima ponašanja, vrstama aktivnosti.⁴ Rokič je

³ Glavnu Rozenbergovu tezu kod nas je proveravao Kuzmanović (1972/76) ispitujući stav sa jakom konativnom komponentom (u to vreme spremnost za angažovanje u samoupravljanju). Teza je potvrđena, ali se pokazalo da izabrane vrednosti koreliraju sa stavom i kada se statistički drži pod kontrolom od procena instrumentalnog značaja objekta stava.

⁴ Detaljnije o shvatanjima i istraživanjima vrednosti nemamo nameru ovde da se bavimo jer je naš osnovni predmet istraživanja uži, ali o raznim definicijama i spornim pitanjima čitalac se može

dao i jednu podelu vrednosti koja je relevantna za naše istraživanje – na instrumentalne i terminalne (Rokeach, 1973). Šire posmatrano, moglo bi se govoriti o vrednostima-ciljevima i vrednostima-sredstvima.

Kada govore o odnosu stavova i vrednosti, istraživači najčešće polaze od pretpostavke da vrednosti imaju neka svojstva koja pogoduju objašnjenju društvenih stavova i ponašanja. Naime, kao generalni standardi vrednosti podrazumevaju „kriterijume koje ljudi koriste da odaberu i opravdaju akcije i da evaluiraju druge ljude (i sebe) kao i događaje“ (Schwartz, 1992). Vrednosti se izražavaju i preko stavova, ali se ne iscrpljuju u njima. One predstavljaju dispozicionu osnovu za stvaranje i novih stavova prema relevantnim novim objektima (Kuzmanović, 1995). U svakom slučaju, očekuje se da vrednosti omoguće redukciju kompleksnosti društveno i politički relevantnih suđenja i ostvarivanje konzistentnosti među brojnim stavovima. S druge strane, vrednosti po broju prevazilaze jednu ideološku dimenziju (npr. radikalizam – konzervativizam ili liberalizam – konzervativizam) koja se pokazala nedovoljnom da objasni kompleksnost mnoštva stavova.

Posebno je značajno utvrđivanje veze između stavova i *vrednosnih prioriteta*, jer ljudi često prihvataju mnoge vrednosti, ali se ipak mogu ustanoviti određeni prioriteta. Hijerarhija vrednosti je bitno svojstvo sistema vrednosti. Rokič (1973) ukazuje da kada se osoba nađe u situaciji da mora da usvoji određeni stav prema nekom objektu, aktiviraju se relevantne vrednosti u stabilnom sistemu vrednosti pojedinca i stav biva determinisan relativnim rangom vrednosti u tom aktiviranom klasteru. Međutim, sam Rokič je pomoću samo dve konfliktne vrednosti – dileme jednakost ili sloboda - pokušao da objasni ne samo mnoge stavove nego glavne ideologije XX veka: liberalnu koja ističe slobodu, komunističku koja visoko vrednuje jednakost ali ne i slobodu, socijalističku koja ceni obe i fašističku koja prezire obe vrednosti.

Kritičari su ipak primetili značajne teškoće – npr. značenje pojmova sloboda i jednakost može biti promenljivo (Petrović i Kuzmanović, 1998), ili se vezuje za različite referentne okvire. Recimo, za kapitalistu je sloboda nemešanje društva u ekonomske, ali i druge odnose, dok za socijalistu sloboda predstavlja mogućnost da se ostvare ciljevi i siromašnijih slojeva i u tom smislu može zahtevati uplitanje vlade – npr. da se ukine siromaštvo ili rasizam (Feldman, 2003). Jednakost čak može imati i mnogo više značenja.

Dok se u istraživanjima u političkim naukama uglavnom odabira jedna ili nekoliko vrednosti koje se smatraju najrelevantnijim prediktorima političkih stavova, socijalni psiholozi mnogo više pažnje obraćaju tome da identifikuju širi skup vrednosti i odnose među njima smatrajući da će putem razumevanja strukture

obavestiti u radovima mnogih autora - npr. Klakhona (Kluckhohn, 1951), Adlera (Adler, 1956), Morisa (Morris, 1956), Rokiča (Rokeach, 1973), Švarca i Bilskog (Schwartz and Bilsky, 1987, 1990), Ingleharta (Inglehart, 1977), Švarca (Schwartz, 1996), Rohenove (Rohan, 2000), Feldmana (Feldman, 2003); a kod nas Kuzmanovića (1972, 1995), Pantića (1977, 2002), Rota (2003), Rota i Havelke (1973) itd.

čitavog vrednosnog sistema doći do potpunijih uvida u strukturu stavova i ideologije. Jedno obimnije istraživanje kod nas (Golubović, Kuzmanović i Vasović, 1995) je pokazalo da četiri vrednosne orijentacije (autoritarnost, tradicionalizam, nacionalizam i etatizam), koje autori objedinjuju pojmom društvenog karaktera, koreliraju u značajnoj meri sa mnogim specifičnim, aktualnim stavovima, a osobito sa indeksom represivne orijentacije, izvedenim iz više stavova i mnenja. Pantić (2002), opet, nastoji da širim skupom vrednosti objasni izbornu orijentaciju naših građana.

Pitanje odnosa između vrednosti i stavova ipak nije toliko jednostavno kao što na prvi pogled izgleda. Zeler (Zaller, 1991, 1992) ukazuje da će odnos između vrednosti i političkih stavova zavisiti od nivoa političke sofocistiranosti pojedinaca. Oni manje sofocistirani neće biti sposobni da povežu znake iz političkih poruka koje dobijaju sa sopstvenim vrednostima i tako neće moći da formiraju snažnu vezu između vrednosti i stavova. Pollock, Lilie & Vittes (1993), s druge strane, sugerišu da će moderirajući efekat sofocistiranosti zavisiti od prirode stavova. Kao i Carmines i Stimson (1980), oni razlikuju „teške“ i „lake“ teme. „Lake“ teme su poznate većini ljudi i oni ih lako povezuju s glavnim vrednostima. Teške teme zahtevaju da ih društvena elita obrazloži u smislu vrednosti i tek tada će ih većina ljudi prihvatiti ili odbaciti. Za razliku od lakih tema koje su poznate širokom krugu ljudi, poput abortusa, homoseksualnosti i sl, u teže teme autori uključuju stav prema nuklearnoj energiji i tu je korelacija vrednosti i stavova mnogo viša kod onih ljudi koji su više politički uključeni i samim tim bolje upoznati s temom.

U jednom društvu (kao što je naše) koje je najpre zapalo u ozbiljnu sveopštu krizu, a onda doživelo teške posledice raspada (inflacija, siromaštvo, ratni sukobi, sankcije itd) same vrednosti, osobito one koje su ideološki obojene, menjaju se (Pantić, 1987; Kuzmanović, 1995) i mogu se pojaviti anomalija, „vrednosni vakuum“ i ozbiljne protivrečnosti u vrednosnom sistemu. No, ljudi i u tim uslovima poseduju stavove, a pogotovo mnenja. Stavovi su višestruko determinisani i u društvenoj krizi mogu biti više određeni nekim drugim faktorima (pre svega aktualnim interesima) nego vrednostima. Pitanje je i koliko ljudi u haotičnim vremenima uviđaju neku vezu između stavova prema aktualnim (često sasvim novim) pojavama i svojim temeljnim vrednostima. Stavovi se u tim situacijama neretko usvajaju i putem agresivne persuzije – npr. od autoriteta, sredstava masovnih komunikacija itd.

Sve su to razlozi da se veza između nekog skupa vrednosti i različitih stavova s vremena na vreme i iznova proverava u različitim delovima populacije, a osobito u društvima koja se radikalno menjaju i koja još nisu izašla iz ozbiljne krize.

Predmet i ciljevi istraživanja

Predmet ovog istraživanja jeste utvrđivanje odnosa između stepena prihvatanja i preferencije relativno uopštenih ličnih i društvenih ciljeva, s jedne

strane, i stavova prema nizu politički i društveno relevantnih pitanja, s druge strane.⁵ Većina uopštenih ciljeva može se shvatiti, kako smo već spomenuli, kao jedna vrsta vrednosti.

U dosadašnjim istraživanjima nije obraćana velika pažnja na moguće razdvajanje prihvatanja društvenih i ličnih ciljeva. Istraživači vrednosti su bili više zaokupljeni drugim podelama vrednosti – na terminalne i instrumentalne (Rokeach, 1973), materijalitičke i postmaterijalitičke (Inglehart, 1977) – a lični i društveni aspekt su bili pomešani ili je ostajalo nejasno na koji se referentni okvir ispitanik usmerava. Bilo je, doduše, istraživanja koja su se bavila pitanjem prioriteta u okviru ograničenog, unapred ponuđenog spiska društvenih ciljeva (npr. Vasović, 1991; Vasović i Kuzmanović, 2001). U istraživanjima javnog mnjenja obično se ispitanicima prezentuje ograničen broj aktuelnih ciljeva (najčešće kao društvenih), a koriste se i pojmovi interesa, društvenih problema i slično.⁶ Ređa su istraživanja u kojima se pokušava ispitati ocena značaja i preferencija društvenih ciljeva u okviru neke šire liste (Kuzmanović, 1990, 1995), a pogotovo istovremeno ispitivanje prihvatanja ličnih i društvenih ciljeva (Petrović, 1996).

Svrha ovog istraživanja je upravo da se ispita povezanost prihvatanja pojedinačnih ciljeva u okviru širih lista ličnih i društvenih ciljeva s odabranim stavovima i mnenjima. U naslovu se govori o vrednosnim ciljevima kao mogućim činiocima stavova. Pojmom „činioca“ mi ne označavamo uzročnike nego faktore koji doprinose javljanju, razvoju ili održavanju neke pojave. Smatramo da se iz eventualnih veza može zaključivati o vrednosnim ciljevima kao činiocima, jer je reč o opštijim i dugoročnijim orijentacijama (pa i starijim) u odnosu na specifičnije i, pretpostavljamo, prolaznije stavove, a osobito mnenja. Ipak, u nekim slučajevima može se pretpostaviti i kružna povezanost (uzajamni uticaj), kao i mogućnost da neki treći faktori (npr. društveni položaj) uslovljavaju istovremeno i vrednosti i stavove. Zapravo, sasvim je jasno da su u razvijenom uzročno-posledičnom lancu i vrednosti određene različitim faktorima,⁷ ali je ovde reč o socijalnopsihološkom istraživanju koje je svesno usmereno na jedan segment: vezu između opštih vrednosnih ciljeva i stavova.

Generalna pretpostavka je da će sa stavovima koji su društveno i politički relevantni biti više povezani društveni nego lični ciljevi, ali da i lični ciljevi mogu biti u vezi s tim stavovima jer se za određene teme vezuju lična očekivanja, odnosno

⁵ U stvari, ovo je deo jednog šireg istraživanja u kojem je jedan od ciljeva istraživanja bio i utvrđivanje strukture ličnih i preferencije društvenih ciljeva, ali je ta analiza predmet posebnog rada (Kuzmanović i Petrović, 2007).

⁶ U trenutku završavanja ovog rada pojavilo se istraživanje CeSIDa, u kojem se posebno prikazuju prihvatanje 13 ličnih ciljeva i 8 društvenih (Mihailović i saradnici, 2007). Međutim, i ovde je broj ciljeva prilično ograničen, a neki društveni ciljevi su formulisani na način kao da se ispituju lični – na primer: „Započeti i uspešno se baviti privatnim biznisom“.

⁷ Pantić, na primer, smatra da vrednosti nastaju delovanjem endogenih i egzogenih činilaca, ali i autokreacijom osobe (Pantić, 1977, 2002).

u njih projektuju ciljevi koji su izraz dubljih ličnih potreba. Zbog mnoštva uključenih varijabli (vrednosnih ciljeva i stavova) odustali smo od pokušaja formulisanja nekih krajnje specifičnih hipoteza. Time se ovo istraživanje može svrstati u eksplorativna. No ono će biti dovoljno strukturirano da odgovori na pitanje koje preciznije istražava naš cilj istraživanja: koji su vrednosni ciljevi i u kolikoj meri povezani sa pojedinim stavovima i mnenjima. Na osnovu različitih nalaza pokušaćemo da otkrijemo ili bar hipotetički skiciramo moguće tendencije i zaključke koji važe za ovu kategoriju mladih.

Lični i društveni ciljevi, politički stavovi i druge varijable obuhvaćene ovim istraživanjem

Pri koncipiranju i početnom izboru liste ličnih i društvenih ciljeva pošli smo od teorijskih ideja o potrebama Marija (Murray, 1938), Maslova (Maslow, 1982) i Froma (Fromm, 1980) i uzeli smo u obzir istraživanja vrednosti Rokiča (1968, 1973), postavke i istraživanja materijalističkih i postmaterijalističkih vrednosti Ingleharta (1977, 1990), u izvesnoj meri i Švarca (Schwartz, 1996, Schwartz and Bilsky, 1987, 1990), a kod nas istraživanja ciljeva Vasovićeve (1988), Kuzmanovića (1990, i 1995), Petrovića (1996), istraživanja vrednosnih orijentacija Rota i Havelke (1973). Za izbor ličnih ciljeva osobito su nam bila korisna dosadašnja istraživanja preferiranih stilova života (Kuzmanović, 1986, Popadić, 1995) jer u tim instrumentima mnoge stavke uključuju ideju o životnim ciljevima, mada u principu životni stilovi mnogu da se odnose i na način dolaženja do ciljeva, kao i različite kombinacije elemenata. Uzeli smo u obzir i mnogobrojna istraživanja javnog mnjenja (najčešće samo delimično obznanjena preko sredstava informisanja) u kojima su ispitivani prioriteti društvenih ciljeva, interesi i procena značaja društvenih problema (pre svega ispitivanja Mihailovića, a potom i Brankovića i Bogosavljevića). Konačno, nismo mogli da zanemarimo činjenicu da se kod nas javljaju posebni društveni ciljevi koji su aktualno veoma važni, kao što je, na primer, ulazak u Evropsku uniju.

Svesno smo izbegli izrazito opšte i neodređene ciljeve (npr. „lična sreća“) kao i krajnje specifične, već smo nastojali da postignemo nekakav „srednji“ stepen opštosti, u čemu smo verovatno delimično uspeli (detaljnije o izboru ciljeva videti u: Kuzmanović i Petrović, 2007). Lista društvenih ciljeva (LDC) uključila je 18 sledećih ciljeva (dajemo najkraće oznake): jaka privreda, dobri međunacionalni odnosi, borba protiv kriminala i korupcije, jačanje odbrambenih snaga, humaniji odnosi, ekološki ciljevi, zaposlenost, socijalna jednakost, pravna država, čuvanje tradicije, ulazak u Evropsku uniju, privatizacija, državni i teritorijalni integritet, demokratija, životni standard, razvoj nauke i kulture, socijalna prava i jednopartijski sistem.

U listu ličnih ciljeva (LLC) su uključeni: ugled, prijatelji, društvena moć, samoaktualizacija, altruizam, postignuće, uzbudljiv život, podređenost, sigurnost,

savesnost, ljubav, materijalni standard, znanje, uživanje (hedonizam), društveno angažovanje, samostalnost, popularnost i zdrav život

Kada je reč o stavovima i mnenjima, izabran je uzorak za naše društvo važnih i aktualnih tema, o kojima se vode česte i oštre rasprave i koje su predmet interesovanja i ispitivanja javnog mnjenja. Tako je istraživanje uključilo preferenciju državnog uređenja (monarhija ili republika), odnos prema Kosovu, saradnji sa Tribunalom u Hagu, privatizaciji i ulasku stranog kapitala, potrebu da država pomaže u ostvarenju socijalnih prava, sigurnost posla i dileme vezane za posao, raspodelu zarade i ulogu države (Vasović i Kuzmanović, 2001), razmišljanja o emigriranju, očekivanja od budućnosti. Pored toga, ispitano je poverenje ispitanika u većinu državnih institucija (institucije vlasti, crkvu, vojsku, sudstvo, školstvo, partije, medije i slično), kao i poverenje u Evropsku uniju. Stepenn poverenja u institucije je jedan od pokazatelja postojanja socijalnog kapitala u jednom društvu. Osim ovoga, ispitana je važnost niza socijalnih identifikacija (od nacionalnih do generacijskih) i spremnost na angažovanje na očuvanju i ostvarivanju interesa raznih grupa (ponovo od nacije do grupe vršnjaka). Ispitana je i globalna ocena političkih stranaka.⁸

Metod

Način ispitivanja

Lični i društveni ciljevi su operacionalizovani preko relativno uopštenih, kratkih, celovitih i što razumljivijih iskaza. Na primer, demokratija kao društveni cilj je prezentovana preko iskaza „Razviti društvenu demokratiju, omogućiti svim ljudima da izraze svoje mišljenje i da, ako žele, i sami učestvuju u političkom životu“; socijalna prava preko iskaza „Da država obezbedi besplatno obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu svim građanima“; a pravna država u iskazu „Izgraditi stabilnu državu na naprednim i pravičnim zakonima koje će svi morati da poštuju“; itd. Ispitanici su najpre izražavali stepen prihvatanja svakog pojedinačnog cilja s obe liste, birajući jedan od pet ponuđenih modaliteta odgovora – od „malo (mi) je važno“ do „izuzetno mnogo (mi) je važno“, pri čemu su zamoljeni da ovaj poslednji odgovor zaokruže samo ako zaista smatraju ciljeve izuzetno značajnim. Potom su, da bi se utvrdila prava *preferencija* ciljeva (vrednosni prioriteti), imali zadatak da izdvoje po pet ciljeva s obe liste koje smatraju najvažnijim i, najzad, da od tih pet izaberu jedan koji je, po njihovom mišljenju (odnosno za njih) najvažniji.

Stavovi i mnenja su ispitivani na različite načine: najčešće skalama procene sa pet modaliteta odgovora za merenje intenziteta stava, u nekim slučajevima preko

⁸ Zbog obimnosti materijala i relativne posebnosti teme, veza između vrednosnih ciljeva i stavova prema strankama bila je predmet posebnog rada (Petrović i Kuzmanović, 2007).

dihotomnih pitanja (npr. da li se dosadašnja privatizacija ocenjuje više povoljno ili nepovoljno), a bilo je i pitanja sa više kvalitativnih ponuđenih odgovora. Zbog nužnog ograničenja trajanja ispitivanja, morali smo zapravo da se odlučimo da li ćemo na intenzivan način meriti manji broj stavova ili da relativno grubo ispitamo više stavova, raspoloženja i mnenja. Opredelili smo se za ovo drugo jer smo želeli da ovim eksplorativnim istraživanjem ustanovimo osnovne tendencije, a u eventualnim budućim istraživanjima u različitim delovima populacije mogu se osetljivijim instrumentima (skalama stavova) preciznije meriti indikovane veze.

Ispitanici

Ispitivanje je izvedeno na prigodnom (i u određenim elementima namernom) uzorku od 243 učenika i učenica četvrtog razreda beogradskih srednjih škola: 125 iz srednjih stručnih škola (61 iz elektrotehničke i 64 turističkog usmerenja) i 118 iz dve gimnazije (jedna sa periferije, a druga iz centra grada). Bilo je ukupno 111 devojaka (45.7%) i 132 mladića (54.3%). Po socio-ekonomskom poreklu ispitanici su pretežno bili iz srednjih i za naše uslove viših društvenih slojeva ako se kao kriterijum uzme obrazovanje očeva – koje je uglavnom bilo više i visoko (52%), a zatim srednje (32%). Ispitanici pripadaju najmlađoj generaciji birača, što daje dodatni značaj ovom istraživanju.

Obrada i prikaz podataka

Pošto su podaci dobijeni sa više nivoa merenja (Stevens, 1946) i tehnike za obradu su bile adekvatne svakom nivou i međusobno različite. Kako nam je glavni cilj bio povezivanje skupa ciljeva, sa skupom stavova i mnenja, gde je bilo moguće izračunavane su linearne korelacije. Tamo gde to nije bilo moguće, jer su stavovi utvrđivani kao kategoričke varijable, najčešće smo izračunavali značajnost razlika između prosečnog stepena važnosti koji ispitanici s različitim stavovima pridaju određenim ciljevima.

Prvo ćemo prikazati koji su lični i društveni ciljevi u vezi s opredeljivanjem u nekoliko relevantnih društvenih i političkih pitanja i dilema. Veze koje ćemo pomenuti nisu izrazite, već slabog do umerenog intenziteta, ali su sve statistički značajne na nivou 0.01 (osim gde je drugačije rečeno). Date mere nisu apsolutne, već je reč o relativnim razlikama među podgrupama (npr. oni koji preferiraju dobru zaradu više cene ugled nego oni kojima je važnija sigurna zarada, a to nužno ne znači da je prvima ugled na vrhu, a drugima na dnu liste prioriteta). Pošto postoji ogroman broj mogućih ukrštanja varijabli (nekoliko stotina) i nekoliko različitih načina ispitivanja ciljeva (stepen važnosti, svrstavanje u najvažnijih pet ciljeva, ili izbor jednog cilja kao najvažnijeg), da bi prikaz rezultata bio što informativniji rezultati će biti prikazani u obliku koji najvernije odslikava suštinu dobijenih nalaza.

Rezultati

Lični i društveni ciljevi i odnos prema relevantnim društvenim i političkim pitanjima

Ispitanici su prvo odgovarali na pitanja iz socijalne sfere. Tako su uopšteno procenjivali vreme za koje očekuju da će oni i njihova porodica živeti pristojno. Oko 40% smatra da i sada živi pristojno, dok ostali takav status očekuju za jednu do pet godina, a 15-ak procenata ne očekuje poboljšanje u dogledno vreme. I ovi, pretežno pozitivni i optimistički odgovori svedoče o povoljnom socijalno-materijalnom statusu većine naših ispitanika. Onima koji i sada žive pristojno ili očekuju da uskoro počnu tako da žive važniji su lični ciljevi poput ugleda, podrške prijatelja i društvene moći (korelacije oko 0.17), dok su onima koji su u većoj meri pesimisti (ili su s razlogom realni) važniji savesnost i pokoravanje (0.21), kao i društveni ciljevi socijalna jednakost (0.15) i stabilnost države (0.13).

Sledilo je nekoliko pitanja koja su bila formulisana kao dileme na dimenziji na čijem je jednom polu ekonomski liberalizam, dok bi se drugi mogao nazvati državni intervencionizam (uslovno, i socijalistički konzervativizam). Ispitanici koji preferiraju dobru zaradu nad sigurnošću posla (a takvih je 55%) veću važnost daju životnom standardu (čak 22% ga smatra najvažnijim ciljem, naspram svega 8.7% onih kojima je važnija sigurnost posla), a od ličnih ciljeva više vrednuju ugled (prosečne ocene važnosti 3.8 naspram 3.3), prijateljstva (4.7 prema 4.4), društvenu moć (2.6 prema 2.1) i uzbudljiv život (3.9 naspram 3.4). Sa druge strane, onima koji preferiraju siguran posao važniji su altruizam (3.9 prema 3.6) i savesnost (3.5 prema 3.1), a pokoravanje je opet viđeno kao manje negativno (2.3 naspram 2).

Ispitanicima koji preferiraju ujednačene zarade (35%) važniji društveni ciljevi su, kako se očekivalo – socijalna jednakost (3.6 naspram 3.1), ali i partijska država (2.8 prema 2.4). Ova dva cilja ne moraju da budu u vezi (korelacija od 0.12 nije značajna), ali je svaki, na svoj način, zaista povezan s idejom o ujednačenim zaradama. Oni koji su za veće razlike u zaradama više cene društvenu moć (2.5 prema 2.1).

Mislimo da je vrlo značajna činjenica da čak 70% naših ispitanika smatra da država treba da ima veću odgovornost u obezbeđivanju pristojnog života pojedinaca (što donekle protivreči dominantnom opredeljenju u pitanju o dilemi između zarade i sigurnosti posla), dok je manje od trećine onih koji smatraju da u tom pogledu svako treba da preuzme odgovornost za sebe. Na tabeli br 1. vidimo da prva grupa više vrednuje društvene ciljeve poput borbe protiv kriminala, kao i zaposlenost (verovatno su ovaj cilj mnogi imali na umu kada su se izjašnjavali za odgovornost države), dok su manjoj grupi važniji ciljevi kao dovršetak privatizacije, društvena moć, uzbudljiv život i iskazivanje sposobnosti. Mada razlike nisu velike (iako su sve statistički značajne), može se reći da prva grupa više traži zaštitu, a druga više prihvata ciljeve koji uključuju ideju o kompeticiji i individualizmu.

Tabela broj 1. Razlike u važnosti vrednosnih ciljeva u zavisnosti od opredeljenja ka ličnoj odgovornosti ili odgovornosti države u obezbeđivanju pristojnog života pojedinca.

	Procenat ljudi koji preferiraju	Aritmetička sredina stepena značaja pojedinih ciljeva					
		Borba protiv kriminala	Zaposlenost	Privatizacija	Društvena moć	Uzbudljiv život	Iskazivanje sposobnosti
Odgovornost države	70%	4.3	4.6	2.6	2.2	3.5	4.1
Odgovornost pojedinca	30%	3.9	4.3	3	2.6	4	4.5

Da se mladi ne odriču lako podrške države (kao neke sigurnosne poluge) pokazuje i činjenica da 60% ispitanika smatra da država treba da snosi troškove lečenja i školovanja, pa makar te delatnosti zbog toga bile i nešto slabijeg kvaliteta. Ova grupa daje nezatno (mada statistički značajno) veću važnost hedonizmu i potčinjavanju, ali se generalno ne razlikuje od onih koji smatraju da građani treba značajno da učestvuju u tim troškovima. Očigledno je da odnos prema intervenciji države nije u svim sferama podjednako vrednosno utemeljen, bar kada je u reč o ispitanim ciljevima.

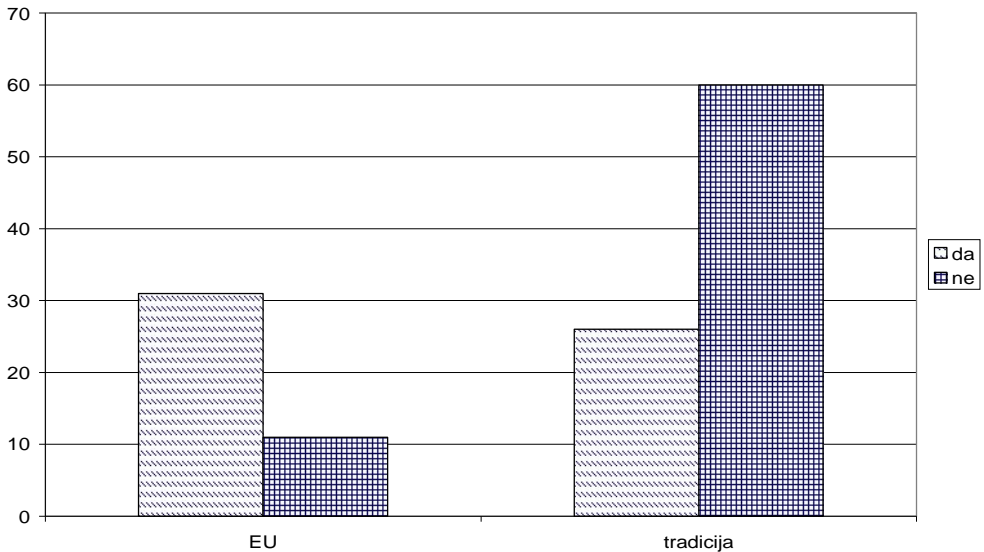
Od prethodna četiri pitanja napravili smo indeks koji razlikuje one koji su za socijalno-intervencionističku državu (broj 'intervencionističkih' izbora na prethodna četiri pitanja) i one koji se zalažu za više liberalizma u toj oblasti (broj 'liberalnih' izbora). „Intervencionizam“ korelira pozitivno sa ciljevima poput altruizma (koeficijent korelacije je 0.19), socijalne jednakosti (0.15), savesnosti (0.13). Pristalice intervencionizma manje negativno vide pokoravanje (0.14), dok liberalistički orijentisani, koji ujedno bolje procenjuju sadašnje materijalno stanje svojih porodica, veću vrednost daju društvenoj moći (0.21), ugledu (0.16) i iskazivanju sposobnosti (0.16). Primećujemo da su za navedeni indeks relevantniji korelati lični nego društveni ciljevi, svakako zato jer je posredi tema koja direktnije „pogađa“ lične potrebe i interese pojedinca.

U vezi s prethodnim je i odnos prema privatizaciji. Ispitanici koji smatraju da je dosadašnja privatizacija, u celini gledajući, bila pozitivna (48%), više od onih koji je ocenjuju negativno žele da se ona nastavi i okonča (prosečne ocene važnosti ovog cilja su 3.1 naspram 2.4), važniji su im ulazak u Evropsku uniju (3.1 naspram 2.7), međunacionalni odnosi (3.8 prema 3.5) i prijatelji; dok oni koji dosadašnju privatizaciju pre vide kao lošu (52%) kao važnije ciljeve ocenjuju jačanje odbrambenih snaga (3.5 prema 3.1) i ekološke ciljeve (4.2 prema 3.8). Oni koji ne gledaju blagonaklono na ulazak stranog kapitala u našu zemlju više vrednuju očuvanje tradicije, jačanje odbrambenih snaga i savesnost, a manje – dobre međunacionalne odnose, završetak privatizacije, ulazak u Evropsku uniju i hedonizam.

Ispitanicima koji češće razmišljaju o iseljenju u inostranstvo važniji su dobri međunacionalni odnosi, humaniji odnosi, ulazak u Evropsku uniju (ovo je, recimo

jedan od pet najvažnijih ciljeva za 31% onih koji razmišljaju o iseljenju, dok ga među najvažnijih pet svrstava samo 11% ispitanika koji o iseljenju ne misle), razvoj nauke i kulture, kao i popularnost. Mladima koji ne misle o iseljenju važniji su teritorijalni integritet i očuvanje tradicije. Na grafikonu broj 1 vidimo da čak 60% stavlja ovaj cilj u prvih pet, naspram 26% onih koji razmišljaju o iseljenju iz zemlje.

Grafikon br. 1. Procenat izbora ulaska u EU i tradicije među 5 najvažnijih ciljeva u zavisnosti od toga da li ispitanici razmišljaju o emigraciji ('da') ili ne razmišljaju ('ne')

Dobijene su pozitivne povezanosti ocene važnosti da Kosovo ostane u Srbiji sa važnošću čuvanja tradicije i običaja (0.47), jačanja odbrambenih snaga (0.24) i, očekivano, očuvanja teritorijalnog integriteta (0.44). Značaj ove, naizgled samo tautološke korelacije je u tome što ukazuje i na validnost odgovora ispitanika. Oni kojima ostanak Kosova u okviru Srbije nije toliko važan, ukazuju na veći značaj dobrih međunacionalnih odnosa (korelacija je -0.16) i ulazak u Evropsku uniju (-0.14). Zanimljivo je da isticanje važnosti ostanka Kosova u Srbiji korelira i sa ličnim ciljevima kao što su altruizam (0.34) i savesnost (0.20), a kod tih ispitanika je i pokoravanje viđeno kao manje negativno (0.23). Multipla korelacija ispitivanih ciljeva i ocene važnosti ostanka Kosova u Srbiji iznosi 0.68, a multipla korelacija sa samo tri najbolja prediktora ovog stava: važnosti očuvanja tradicije i teritorijalnog integriteta i altruizma iznosi 0.57.

Već prepoznatljiv sklop korelata se pojavljuje i kada je reč o stavu prema saradnji sa Tribunalom u Hagu i izručenjem Mladića (trećina je za, a 41% protiv).

Oni koji su za takvu saradnju vide kao važnije međunacionalne odnose (27% ovaj cilj svrstava među pet najvažnijih, za razliku od 15% onih koji se protive izručenju), ulazak u Evropsku uniju (odnos je 35% naspram 17%) i privatizaciju; dok su protivnicima saradnje važniji teritorijalni integritet (35% naspram 25%), jačanje odbrambenih snaga (odnos je čak 21%:1%), očuvanje tradicije (52%:23%) i altruizam (24%:13%).

Zanimljivo je da među pristalicama monarhijskog i republikanskog društvenog uređenja nema razlika ni u ličnim, ni u društvenim ciljevima. To može biti indikator irelevantnosti ovog pitanja za vrednosni sistem naših ispitanika, mada je neočekivano da preferiranje monarhijskog uređenja, koje je uobičajeno deo tradicionalističkog sindroma, kod ove društvene grupe ne korelira sa ciljem „očuvanje tradicije“.

Lični i društveni ciljevi i poverenje u društvene institucije

Poverenje u norme i institucije je jedan od osnovnih elemenata socijalnog kapitala (pored međusobnog poverenja članova društva), koji je preduslov za privredni razvoj, tako da je nedostatak društvenog kapitala jedna od najvećih prepreka u razvoju jednog društva (npr. Putnam, 1993). Poverenje se može tretirati i kao dobar indikator stava prema datoj instituciji, što je bio glavni podsticaj za njegovo ispitivanje u ovom istraživanju. Pokazalo se da je jedino poverenje u crkvu nešto iznad osrednjeg (3.55 na skali od 1 do 5), dok je ispod srednje tačke poverenje u školu i vojsku (2.86 i 2.73). Poverenje dalje opada do Skupštine Srbije u koju je poverenje najmanje (2.18); niti jedan ispitanik nema u nju izrazito poverenje.

Osnovni cilj u ovom delu istraživanja je bio da utvrdimo koji su lični i društveni ciljevi značajno povezani sa poverenjem prema raznim društvenim institucijama.

Najviše korelata ima poverenje prema crkvi. Ono je pre svega povezano sa savesnošću (koeficijent korelacije 0.39), altruizmom (0.33), čuvanjem tradicije (0.35) i teritorijalnog integriteta zemlje (0.34). Pored toga, povezano je i sa pokoravanjem (0.25), sigurnošću (0.23), nalaženjem partnera (0.23) i zdravim životom (0.19), a od društvenih ciljeva i sa socijalnom jednakošću (0.25) i jačanjem odbrambenih snaga (0.19). Multipla regresiona analiza ukazuje da se sa svih 36 ciljeva dobija multipla korelacija od 0.65 sa stavom prema crkvi, tj. objašnjava se 42% varijanse toga stava, pri čemu su najvažniji prediktori savesnost, teritorijalni integritet i čuvanje tradicije (multipla korelacija samo ova tri prediktora sa stavom je 0.52). Očigledno da poverenje u crkvu nije tek izraz jednog specifičnog, izolovanog i promjenljivog stava, već je u znatnoj meri uklopljeno u dosta širok vrednosni sistem koji je najviše obeležen tradicionalizmom, ali se ne svodi sasvim na njega.

Veliki broj korelata ima i stepen poverenja prema Vladi Srbije. Najveća povezanost je sa pridavanjem važnosti humanijim odnosima (0.24), društvenom aktivizmu (0.23), sigurnosti (0.23), borbi protiv kriminala (0.19), dovršetku

privatizacije (0.18) i ulasku u Evropsku uniju (0.17). Ovi podaci pokazuju koji deo mladih (sa kakvim vrednosnim ciljevima) više veruje Vladi. Niže ocene na istim ciljevima impliciraju, u proseku, niže poverenje u Vladu (odnosno jače nepoverenje).

Negativne korelacije sa poverenjem prema Evropskoj uniji pokazuju ciljevi očuvanje tradicije (-0.30) i teritorijalni integritet (-0.31). Negativna veza je i sa jačanjem odbrambenih snaga (-0.19), dok poverenje prema Evropskoj uniji pozitivno korelira sa dobrim međunacionalnim odnosima (0.30), dovršetkom privatizacije (0.22) i sigurnošću kao ličnim ciljem (0.19). Odnos prema Evropskoj uniji je očigledno vrednosno bipolaran i, čini nam se, jasno profilisan.

Lični i društveni ciljevi i socijalne identifikacije

Kada su pitani koliko je za njih važna pripadnost ovim grupama, nešto iznad srednje ocene – „srednje mi je važna“ – (3.26) dobila je nacionalna pripadnost, dok su generacijska, verska i profesionalna oko samog proseka (3.07, 3.01 i 2.87, respektivno). Ideološka i klasna pripadnost su u proseku malo važne (2.10). Kada je zahtevano da izdvoje samo najznačajniju identifikaciju, najveći broj naših ispitanika se opredelio za generacijsku (29.7%), pa potom nacionalnu (26%) i versku (21.2%). Sledi profesionalna (14.4%), dok su ideološka i klasna identifikacija najznačajnije za samo po 4% ispitanika.

Većina korelata identifikacije sa nacionalnom i verskom grupom je ista (tabela br. 2).

Tabela broj 2. Vrednosni ciljevi kao korelati nacionalne i verske identifikacije

	Nacionalna identifikacija	Verska identifikacija
Čuvanje tradicije	0.32	0.32
Teritorijalni integritet	0.27	0.27
Jačanje odbrambenih snaga	0.20	0.20
Partijska država	0.21	0.13
Dobri međunacionalni odnosi	-0.29	-0.24
Demokratija	0.15	0.15
Jaka privreda	0.19	0.02
Humani odnosi	-0.16	-0.07
Ulazak u EU	-0.13	-0.08
Altruizam	0.16	0.16
Društvena moć	0.16	0.11
Materijalni standard	0.13	0.07
Savesnost	0.02	0.18

Izvesne razlike se javljaju u slučaju vrednosnih ciljeva sa kojima su ove dve grupne identifikacije u nižoj korelaciji – npr. jaka privreda, društvena moć, materijalni standard, savesnost. Imamo li u vidu i relativno visoku korelaciju između nacionalne i verske identifikacije (0.57), čini se da cela slika govori o jednom širem sindromu: tradicionalno-nacionalno-verskom, ili o tradicionalističkoj (odnosno konzervativnoj) ideologiji u širokom značenju (koja uključuje i na određen način shvaćen patriotizam). Mada bi vera trebalo da nadilazi nacionalnu pripadnost, odnos naših ispitanika prema njoj je povezan sa odnosom prema naciji i tradiciji. To potvrđuje i činjenica da su se verska i nacionalna identifikacija u faktorskoj analizi našli na jednom faktoru (dok drugi obrazuju sve ostale identifikacije).

Profesionalna identifikacija je u značajnoj meri povezana sa ciljevima poput privatizacije (0.21), jake privrede (0.16) i razvoja nauke i kulture (0.14), kao i isticanjem pred drugima (0.13), ugledom (0.14) i zdravim životom (0.16); generacijska sa ulaskom u EU (0.22); politička odnosno ideološka sa razvojem jake privrede (0.21), stabilnošću države (0.19) i partijskom državom (0.15); a klasna sa privatizacijom (0.29), ulaskom u Evropsku uniju (0.23), razvojem jake privrede (0.22) i stabilnošću države (0.15). Profesionalna i klasna identifikacija vezane su i za težnju ka društvenoj moći (0.25 i 0.23).

Lični i društveni ciljevi i spremnost za angažovanje

Ispitana je i spremnost za društveno angažovanje u interesu različitih grupa kao još jedan indikator stava prema tim grupama. Naši ispitanici su najspremniji da se angažuju u interesu svoje nacije (3.91 na skali od 1 do 5),⁹ ali bi prihvatili i angažovanje u interesu kraja u kome žive, svoje generacije i kolega, kao i interesu ljudi iste veroispovesti (sve po 3.4). Najmanja je spremnost za angažovanje u interesima ljudi s kojima dele ista politička gledišta (2.4). U stabilnim okolnostima i u politički razvijenom društvu trebalo bi očekivati da ova vrsta spremnosti za angažovanje bude znatno izraženija. Gotovo svaka spremnost za angažovanje povezana je sa društvenim aktivizmom, altruizmom i očuvanjem tradicije.

Spremnost na angažovanje u interesima i vere i nacije povezana je sa važnošću čuvanja tradicije (koeficijenti korelacije 0.36, odnosno 0.45), teritorijalnog integriteta (0.32 i 0.38), i jačanjem odbrambenih snaga (0.25 i 0.15); povezana je i sa altruizmom (0.30 i 0.34), potčinjavanjem (0.22) i traženjem partnera (0.17) kao ličnim ciljevima. U osnovi se ponavlja (samo reljefnije izražen) glavni deo slike vrednosnog sistema sa tabele 2. S druge strane, međusobno slične korelate imaju i spremnosti za angažovanje u generacijskom interesu i interesu ljudi istog zanimanja. Tu spadaju dobri međuljudski odnosi (0.26 i 0.21), humani odnosi (0.26 i 0.20), altruizam (0.28 i 0.18), sigurnost (0.24 i 0.22), sticanje znanja (0.17 i 0.20) i

⁹ Ovim se još jednom potvrđuje da je nacija kao grupa veoma važna i za ovu najmlađu kategoriju birača.

društveni aktivizam (0.26 i 0.23). Samo altruizam korelira sa svim vrstama spremnosti za angažovanje.

Aktivizam u interesu promovisanja političkih gledišta povezan je sa nekoliko društvenih ciljeva: jaka tržišna privreda (0.26), pravna država (0.24), teritorijalni integritet (0.20), demokratija (0.16), razvoj nauke i obrazovanja (0.17); a od ličnih, pored društvenog aktivizma (0.23), tu je i popularnost (0.18)! Zanimljivo je da se ovde ne pojavljuje moć kao cilj, iako se težnja za njom često pripisuje osobama zainteresovanim za politiku.

Diskusija i zaključci

Ovo istraživanje potvrdilo je tezu koju smo detaljnije prikazali u uvodnom delu, da vrednosti, odnosno vrednosni ciljevi, barem u izvesnoj meri, mogu biti činiooci socijalnih stavova i njima bliskih mnjenja. Povezanost se najčešće kreće od niskih do umerenih koeficijenata korelacije, odnosno razlika u aritmetičkim sredinama (kada su poređenja vršena po stepenu prihvatanja ciljeva). Sudeći prema ovom istraživanju, vrednosti nisu uvek moćni motivatori i prediktori stavova i ljudskog ponašanja, kao što misle neki autori (Rokeach, 1973; Rot, 2003; Pantić, 1977). Postoje stavovi i mnjenja koji se ne uklapaju u ispitivani vrednosni sistem, tj. slabo koreliraju ili uopšte ne koreliraju s ispitanim vrednosnim ciljevima. Takva je preferencija monarhističkog, odnosno republikanskog državnog uređenja, koja nije statistički povezana ni sa jednim ličnim niti društvenim ciljem, iako smo očekivali da će biti usklađen sa tradicionalističkim vrednosnim sistemom. Verovatno je veliki prekid kontinuiteta monarhije doveo do toga da se ta veza izgubi, ali su možda posređi i neke druge okolnosti. Sa druge strane, neki stavovi su vrlo dobro objašnjeni izabranim vrednosnim ciljevima. Takav je, pre svega, stav prema crkvi kada se operacionalizuje preko poverenja u ovu instituciju. Taj stav je u korelaciji sa čitavim nizom ne samo preferiranih društvenih, nego i individualnih ciljeva. Može se zaključiti da je kod mnogih u ovoj generaciji mladih ovaj stav integrisan u određen vrednosni sistem. I poverenje u Evropsku uniju je prilično jasno profilisano: negativnim vezama sa stepenom prihvatanja jednih ciljeva i pozitivnih sa drugim. Slično se može reći i za stav prema ostajanju Kosova unutar Srbije. I socijalne identifikacije s pojedinim grupama, kao i spremnost za angažovanje u interesu tih grupa, u zapaženoj meri su vrednosno profilisane, osobito angažovanje u interesu nacije i vere, u kojem slučaju se javljaju isti korelati vezani za obe grupe.

Pokazalo se da je potvrđena naša generalna pretpostavka da će sa stavovima i srodnim pojavama, koji su društveno i politički relevantni, biti više povezani preferirani društveni nego lični ciljevi, ali da i neki lični ciljevi mogu biti u vezi sa određenim temama – u našem slučaju pre svega altruizam (npr. za ocenu značaja ostanka Kosova u Srbiji, poverenje u crkvu, itd).

Veze između nekih opštih ciljeva i stavova su vrlo jasne – u pitanju je najčešće odnos između jednog opšteg usvojenog standarda i stava kao izraza i

indikatora te vrednosti (npr. teritorijalnog integriteta kao cilja i ocene značaja da Kosovo ostane u Srbiji), i one su pre svega značajne kao pokazatelji određene doslednosti kod pretežnog dela ispitanika (jer ni te korelacije nisu previsoke). Verovatno su mnoge osobe i svesne te povezanosti, a sasvim je moguće da u nekim slučajevima konkretni stav prethodi i uslovljava formulisanje standarda kao vrednosnog cilja i naknadnog kognitivnog potkrepljenja stava. Neke druge veze su manje jasne i nisu uvek interpretabilne ili se može naći više hipotetičkih objašnjenja – npr. kada je u pitanju povezanost altruizma kao ličnog cilja i pojedinih društvenih i političkih stavova.

Dobijeni rezultati daju nam mogućnost da izvedemo još neke zaključke. Na osnovu izvršenih analiza uočili smo tendenciju da se izdvajaju dve različite grupe vrednosnih ciljeva koje su na različit način povezane sa nizom stavova. Jednu grupu ciljeva čine dobri međunacionalni odnosi, ulazak u Evropsku uniju, privatizacija i humaniji odnosi. Drugi sklop čine društveni ciljevi: čuvanje tradicije, državni i teritorijalni integritet, jačanje odbrambenih snaga, kao i lični ciljevi altruizam, savesnost i pokoravanje autoritetima. Ova dva skupa ciljeva pokazuju tendenciju da sa različitim predznakom koreliraju sa nizom stavova, mnjenja i nekih drugih karakteristika. Generalni idealno-tipski profil nekoga kome su važni ciljevi iz prve grupe a manje važni ciljevi iz druge grupe bio bi sledeći. To je osoba koja danas živi bolje od onih sa suprotstavljenim ciljevima (ili barem ima takvu percepciju, odnosno lepše vidi istu stvarnost), češće misli o odlasku iz zemlje, relativno je zadovoljna dosadašnjim procesom privatizacije i nema ništa protiv ulaska stranog kapitala; smatra da što pre treba završiti saradnju sa Tribunalom u Hagu, izručenjem Mladića, a opstanak Kosova u Srbiji ne smatra mnogo značajnim pitanjem. Ovaj tip ispitanika više vrednuje generacijsku nego nacionalnu ili versku pripadnost i pre bi se angažovao u aktivnostima na očuvanju interesa ljudi iz svoje generacije. Ima više poverenja u Evropsku uniju, ali i u političke institucije poput predsednika republike i vlade, pa i u političke partije – u koje je inače poverenje najmanje. Profil idealnog pripadnika druge grupe karakterisali bi generalno nezadovoljstvo privatizacijom i protivljenje ulasku stranog kapitala; za takvu osobu je izuzetno značajno da Kosovo ostane deo Srbije, a protivi se i saradnji sa Tribunalom u Hagu. Najviše poverenja (od 12 institucija) ima u crkvu, pa u vojsku; posebno joj je važan nacionalni identitet i najpre bi se angažovala na zaštiti interesa ljudi sa kojima deli nacionalnu i versku pripadnost.¹⁰ Statistička potvrda ove povezanosti dobijena je i kanoničkom korelacijom ličnih i društvenih ciljeva sa skupom ispitanih stavova i mnenja. Za prvu značajnu korelaciju iz prvog skupa varijabli (ciljevi) najizraženiji kanonički faktori su: ulazak u EU (-0.62), dobri međunacionalni odnosi (-0.55), očuvanje tradicije (0.54), teritorijalni integritet (0.53), jačanje odbrambenih snaga (0.45), završetak privatizacije (-0.35), altruizam (0.28). Iz drugog skupa varijabli (stavova)

¹⁰ U posebnom radu detaljnije smo se bavili odnosom prema političkim strankama (Kuzmanović & Petrović, 2007a), ali je za ovu diskusiju relevantan nalaz da pripadnici druge pomenute grupe pozitivnije ocenjuju Srpsku radikalnu stranku, a pripadnici prve – Demokratsku stranku i Liberalno demokratsku partiju.

dobijenoj korelaciji najviše doprinose: stav prema izručenju Mladića Haškom tribunalu (-0,78), prema očuvanju Kosova u sastavu Srbije (0.62), poverenje u evropske institucije (-0.66), nacionalna i verska identifikacija (0.45 i 0.44), spremnost na angažovanje u interesima vere i nacije (0.48 i 0.43).

Pažljivom analizom mogu se uočiti indicije druge, manje izražene i manje dosledne tendencije. Da bismo je razumeli, krenućemo od samih stavova. Naime, jednim skupom pitanja ispitivan je odnos prema sigurnom, ali manje plaćenom poslu (nasuprot bolje plaćenom, ali nesigurnom), stav prema ujednačavanju zarada, prema kompeticiji, državnom intervencionizmu u različitim sferama (obežbeđivanje pristojnog života, besplatno obrazovanje i lečenje) i slično. Smatrali smo da jedna vrsta odgovora ukazuje na liberalističku orijentaciju, a druga na opredeljenje za državni intervencionizam (uslovno, i socijalistički konzervativizam). Na osnovu odgovora na taj skup pitanja sačinjen je i indeks jedne i druge orijentacije. Ispostavilo se da pristalice intervencionizma više prihvataju altruizam i savesnost kao lične vrednosti, manje negativno vide pokoravanje i više se zalažu za socijalnu jednakost,¹¹ dok liberalistički orijentisani (koji ujedno procenjuju boljim materijalno stanje svojih porodica) veći značaj pridaju društvenoj moći, ugledu i iskazivanju sposobnosti – dakle, ciljevima koji podrazumevaju individualizam i spremnost za kompeticiju. Korelacije su, međutim, prilično niske, a postoje i izvesne razlike od pitanja do pitanja. Na primer, nema značajne korelacije između stava da je država odgovorna za egzistenciju pojedinca i da država treba da snosi troškove obrazovanja i zdravstvene zaštite (mada se većina zalaže za intervenciju države). U svakom slučaju, ova druga, liberalističko-intervencionistička tendencija nije tako jasno i snažno izražena kao prva (prethodno opisana) i ponekad se u manjoj meri s njom prepliće. Nije takođe dovoljno jasno, bar prema podacima iz ovog istraživanja i na ovom uzorku, kako naši ispitanici razumeju intervencionizam. Utisak je da je u nekim slučajevima posredi ideja o klasičnom državnom socijalizmu (npr. kada se kao značajan cilj pojavljuje i jednopartijska država), a u nekim blaža varijanta socijalno odgovorne države – dakle, neka vrsta socijalnodemokratske orijentacije.¹² Očigledno, ovu orijentaciju (u kontekstu opšteg odnosa prema distributivnoj pravdi)

¹¹ Pantić je davno (1977) ustanovio da se za egalitarizam kao varijantu socijalne jednakosti više zalažu osobe iz nižih slojeva, tj. da je ta vrednost izraz i slojnog interesa, što se potvrdilo i ovde: $r=0.15$, $p<0.05$.

¹² Faktorska analiza preferencija društvenih ciljeva je pokazala da socijalna prava (besplatno obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita) kao društveni cilj zbilja imaju visoko zasićenje (0.44) na faktoru koji je nazvan etatiistička orijentacija ili težnja za partijskom državom. Međutim, taj cilj je u još većoj meri povezan s faktorom nazvanim socijaldemokratska orijentacija, kojim su zasićeni: bolji standard kao društveni cilj (0.77), socijalna prava (0.64), razvoj nauke i kulture (0.64), a prilično i jaka tržišna privreda (0.52) i u manjoj meri zapošljavanje (0.32). Zanimljivo je da se javlja i faktor koji je nominovan kao tradicionalistička levičarska (socijalistička) orijentacija, koji uključuje neke druge ideje socijalne pravde kao što su socijalna jednakost, zapošljavanje, a u nešto manjoj meri (0.44, odnosno 0.39) dobre međunacionalne odnose i humanije odnose u društvu (Kuzmanović & Petrović, 2007).

treba ispitivati sistematičnije i većim brojem pitanja (inspirativan je pokušaj Vasovićeve i Kuzmanovića, 2001).

Vratimo se pitanju mogućih hipotetičkih objašnjenja variranja intenziteta veze vrednosti i stavova u slučajevima kada se ta povezanost osnovano očekuje. Ona nije često izuzetno visoka i čvrsta ne samo zato što stavovi ne zavise jedino od vrednosti (često su i direktan izraz aktualnih ličnih i grupnih interesa) već je ta veza i na različite načine posredovana. Kao posrednik se često javlja politička elita i sa njom povezana sredstva informisanja. Stranački prvaci, koji zbog pristupa sredstvima informisanja bivaju u prilici da tumače društvene događaje i tako oblikuju javno mnjenje, često i sami menjaju ne samo stavove o aktualnim pitanjima, nego i strateške vrednosne ciljeve, i tako proizvode zbrku. Ponekad o socijalnoj pravdi više govore stranke koje se same deklarišu kao desničarske nego one koje se smatraju socijaldemokratskim, bez obzira što je u nekim slučajevima reč o demagogiji koju mnogi građani ne uspevaju da prozru. Očekuje se da se ovi problemi posebno odražavaju na mlade (u ovom slučaju osamnaestogodišnjake), za koje se pretpostavlja da nemaju stabilizovan sistem stavova i vrednosti. Kokren i Bilig (Cochrane i Billig, 1983) nalaze, na primer, da tinejdžeri imaju potpuno zbrkane političke poglede. U našem tranzicionom društvu trebalo bi očekivati da ti problemi budu još izraženiji. Zato nas manje mogu začuditi izvesne nedoslednosti, protivrečnosti i niske korelacije, koliko činjenica da ipak i ova, najmlađa generacija birača ispoljava neke tendencije koje se očekuju kod starijih i deklariranih simpatizera stranaka, ako je reč o politički relevantnim vrednostima i stavovima. Važno je pomenuti i da su naši ispitanici ujedno i novi birači, koji prvi put mogu da glasaju i sve više će postajati značajna snaga od će čijih glasova, a u krajnjoj liniji i vrednosti, sve više zavisiti odnosi u čitavom društvu i njegov pravac kretanja.

Ovo istraživanje potkrepljuje tezu da je za razumevanje i bolje objašnjenje društvenih (osobito politički relevantnih) stavova, mnjenja i ponašanja koji su često predmet ispitivanja u anketama javnog mnjenja potrebno ispitati i dovoljno širok skup uopštenih ličnih i preferiranih društvenih ciljeva odabranih na sistematičan način. U istraživačkoj praksi obično se ispituje vrlo ograničen broj ciljeva, ili se umesto njih od ispitanika zahteva procena „značaja navedenih društvenih problema“. U svakom slučaju, u daljim istraživanjima ovog tipa trebalo bi obratiti pažnju na okolnosti koje uslovljavaju da povezanost vrednosti i stavova bude veća ili manja.

Literatura

- Adler, F. 1956. The Value Concept in Sociology. *American Journal of Sociology*, Vol 62 (3), 272-279
- Adorno, T., E. Frenkel-Brunswick, D. Levinson & N. Sanford. 1950. *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row

- Carmines, E. G. & Stimson, J. A. 1980. The two faces of issue voting. *American Political Science Review*, 74, 78-91.
- Cochrane, R. & Billig, M. 1983. Youth and politics. In *Youth & Policy*, vol. 2, no. 1, pp. 31-34.
- Eysenck, H. 1954. *The psychology of politics*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Feldman, S. 2003. Values, Ideology, and the Structure of Political Attitudes. In D. O. Sears, L. Huddy, and R. Jervis (Eds.): *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford University Press
- Ferguson, L. W. 1939. Primary social attitudes. *Journal of Psychology*, 8, 217-223.
- From, E. 1980. *Zdravo društvo*, Rad, Beograd
- Golubović, Z., B. Kuzmanović & M. Vasović. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd
- Guilford, J.P. 1959. *Personality*. New York: McGraw-Hill
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1990. *Cultural shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Katz, D. 1960. The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24, 163-204.
- Kluckhohn, C. K. M. 1951. Values and Value Orientations in the Theory of Action. In T. Parsons & E. Sils (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press (str. 388-433).
- Kuzmanović, B. 1972. Spremnost za angažovanje u samoupravljanju preduzeća kao funkcija nekih vrednosti. Magistarski rad, Beograd. Objavljeno u skraćenoj verziji u: *Psihološka istraživanja*, Institut za psihologiju, Beograd, 1976.
- Kuzmanović, B. 1986. Preferencije načina života. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, XV, Beograd
- Kuzmanović, B. 1990. Procena relativnog značaja društvenih ciljeva, u N. Havelka i saradnici: *Efekte osnovnog školovanja*. Institut za psihologiju, Beograd
- Kuzmanović, B. 1995. Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika. *Psihološka istraživanja*, 7, Institut za psihologiju, Beograd, str. 17-47
- Kuzmanović, B. & Petrović, N. 2007. Struktura preferencija ličnih i društvenih ciljeva srednjoškolaca. *Psihologija*, vol. 40, br. 4, str. 567-585
- Kuzmanović, B. & Petrović, N. 2007a. Lični i društveni ciljevi i stavovi prema političkim strankama. *Srpska politička misao*, vol 18, broj 1-2, str. 163-188
- Likert, R. 1932. A technique for the measurement of attitudes, *Archives of Psychology*, 140, 1-55.
- Maslov, A. 1982. *Motivacija i ličnost*. Nolit, Beograd

- Mihailović, S., Stojiljković, Z., Vuković, Đ. i Mojsilović M. 2007. *Istraživanje javnog mnjenja Srbije, rana jesen 2007. godine*. Centar za slobodne izbore i demokratiju
- Morris, C. 1956. *Varieties of Human Value*. Chicago, University of Chicago Press
- Murray, M. A. 1938. *Explorations in Personality*. Oxford University Press, New York
- Pantić, D. 1977. Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva. U: Popović, M., Bolčić S., Pešić V., Janičijević M. i Pantić D. (ur.), *Društveni slojevi i društvena svest* (str. 269-406). Beograd: Institut društvenih nauka - Centar za sociološka istraživanja
- Pantić, D. 1990. *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
- Pantić, D. 2002: Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine, u Goati, V. (ur.) *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*. IDN i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, str. 79-129
- Petrović, N. 1996: *Važnost ličnih i društvenih ciljeva i odnos prema političkim strankama*. Diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd
- Petrović, N. & B. Kuzmanović. 1998. Konotativno značenje politički relevantnih pojmova kod učenika srednjih škola. *Psihologija*, 4, 365-384.
- Pollock, P. H., Lilie, S. A. & Vittes, M. E. 1993. Hard issues, core values and vertical constraint: The case of nuclear power. *British Journal of Political Science*, 23, 29-50.
- Popadić, D. 1995. Uzasne i generacijske razlike u preferenciji životnih ciljeva. *Psihološka istraživanja*, 7, Institut za psihologiju, Beograd, str. 71-88
- Rohan, M. J. 2000. A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 4 (3), str. 255-277
- Rokeach, M. 1968. A theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*, Vol. 24 pp.13-32.
- Rokeach, M. 1973. *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rosenberg, M. J. 1956. Cognitive structure and attitudinal affects. *Journal of Abnormal Social Psychology*, 53, 367-372
- Rot, N. 2003: *Osnovi socijalne psihologije*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Rot, N. & Havelka, N. 1973. *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, Beograd
- Schwartz, S. H. 1992. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25) (pp. 1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. 1996: Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value Systems. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna (Eds.), *The Ontario Symposium: The Psychology of Values* (Vol. 8, pp. 1-24). Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. 1987. Toward a Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550-562

- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. 1990. Toward a Psychological Structure of Human Values: Extensions and Cross-Cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878–891
- Smith, M. B. 1947. The personal setting of public opinions: A study of attitudes toward Russia. *Public Opinion Quarterly*, 11, 507-523.
- Smith, M. B. 1949. Personal values as determinants of a political attitude. *Journal of Psychology*, 28, 477-486.
- Stevens, S.S. 1946. On the theory of scales of measurement. *Science*, 103, 677-680.
- Thurstone, L. 1928. Attitudes can be measured. *American Journal of Sociology*, 33: 529-54.
- Vasović, M. 1988. Vrednosti pripadnika neformalnih grupa, u S. Joksomović i drugi, *Mladi i neformalne grupe*. IIC SSO Srbije, Beograd, str. 174-216
- Vasović, M. 1991. Vrednosni prioriteti jugoslovenske javnosti, u Lj. Bačević (ur.): *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*. Institut društvenih nauka, Beograd, str. 197-232
- Vasović, M. i B. Kuzmanović 2001. Vrednosni prioriteti zaposlenih, u S. Mihailović (ur.): *Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji*. Friedrich Ebert i Centar za socijalne i demokratske studije, Beograd, str. 105-135
- Zaller, J. R. 1991. Information, values, and opinion. *American Political Science Review*, 85 (4): 1215-1237.
- Zaller, J. R. 1992. *The nature and origins of mass opinion*. New York: Cambridge University Press.